

SENYBINIŲ PRIELINKSNIŲ VARTOJIMAS MALKAVOS TARMĖJE (BTSR, MOGILOVO SRT., MSTISLAVLIO RAJ.)

M. SIVICKIENĖ

Prielinksnių vartosenos skirtumą įvairiose tarmėse nulemia, gal būt, ne tai, kad viena ar kita tarmė turi tik jai būdingus prielinksnius, o tai, kad 1) prielinksniai, sutinkami literatūrinėje kalboje ir kitose tarmėse, konkrečioje tarmėje žinomiems santykiams išreikšti vartojami su kitais linksniais, 2) žinomi literatūrinėje kalboje ir tarmėse prielinksnių su linksniais junginiai išreiškia naujus, tik tai tarmei būdingus santykius.

Taigi šio straipsnio tikslas išnagrinėti senybinių prielinksnių su linksniais vartojimą ir šių junginių reikšmę Malkavos tarmėje.

Kad būtų pilnesnis prielinksnių vartojimo vaizdas tarmėje, čia stengiasi pateikti visus šių prielinksnių vartojimo atvejus, ne tik tuos, kuriais tarmė skiriasi nuo literatūrinės kalbos ir kitų tarmių.

Straipsnyje tarmės reiškiniai gretinami su atitinkamais literatūrinės kalbos reiškinais, nors šitai ir nėra tikslas, o tik priemonė paaiškinti, išryškinti kai kurias tarmės prielinksnių vartojimo ypatybes.

Prielinksniai straipsnyje pateikiami abėcėlės tvarka. Tarmės pavyzdžiai transponuoti pagarsiuui pagal tarmės ir literatūrinės kalbos atitikmenis (morfologinės lytys paliktos tarmės).

Atskirai kalbama apie prielinksnius skolinius.

Straipsnio gale yra tarmės prielinksnių su linksniais vartojimo lentelė.

An (tarm. *un*). Žr. prielinksnio *i* (tarmės *in*) vartojimą.

Apie. Prielinksnis *apie* tarmėje vartojamas tik su galininko linksniu:

a) Minties, kalbos objektui išreikšti, pvz.: *Tu dabar apie jį nemyslyk, kitą ras. Uturom apie tą pievą, susiuturom šienaut. Parašyk apie jos tėvus.*

b) Darbo, užsiėmimo objektui žymėti; vartojama tik su veiksmažodžiu „užsiimti“, pvz.: *Valgyk, aš čia užsiėjimiau apie viščiokus. Užsiėjimiau apie karves, tai ir užmiršau, kad reikia eit.*

c) Apytikriam laikui, kiekiui išreikšti, pvz.: *Ona atėjo jau apie penktą adyną. Apie vidurnaktį pradėjo šuva lot. Ir jos sūnus apie dvidešimtą atvažiuos. Apie šešetą musių ažumušiau. Apie tris pūdus prikūliau kanapių.*

d) Žymėti vietai, apie kurią, ties kuria kas yra, daroma, pvz.: *Pajieškok vadelių ti (ten) kur apie klaimą. Čia dega netoli, apie Andranus. Apie pirkaitę uliojau ir pragaišenu (pamečiau) kirvį.*

Rečiau tarmėje šie junginiai išreiškia daiktą, aplink kurį kas yra, daroma, pvz.: *Sako, tos gyvatės apsvynioja apie kaklą ir ažusmaugia. Dažniau čia vartojamas prielinksnis aplink su galininko linksniu, pvz.: Visi susėdę aplink stalą ir snaudžia.*

Až(u). Prielinksnis až(u) Malkavos tarmėje vartojamas su kilmininko ir galininko linksniu.

Prielinksnio až(u) junginiai su kilmininku turi daug reikšmių. Jie yra vartojami:

a) Priežasties santykiui žymėti, pvz.: *Až manęs nukentėt turėjo. Kiek ana privargo až savo seserų. Ažu jos karvės aš, matai, sėdėsiu namie. Ažu to piršto negaliu nei verpt, nei megst.*

b) Vietos ar laiko atstumui žymėti, pvz.: *Až tryjų varstų bus miškas. Až kelių dienų atvažiuos. Ažu pusantrios adynos čia pabaigisma grėbt.*

c) Vietai, kur kas yra ar daroma, žymėti, pvz.: *Visą dieną až pečiau sėdi. Paganyk čia až tvoros. Ažvažiavom až kalno ir namų nesmato. Rozą aš karvę ganiau ažu bulbų, matau, ūnas eina.*

d) Reikšti daiktui, už kurio imama, laikoma, pvz.: *Neimk až qsos, nutruks. Mažutis, o až kojos stveria (apie šuniuką). Aš gi jį pririšiau až tvoros, o anas apimestrį nusmovė ir nuėjo.*

e) Prielinksnis až(u) su kilmininko linksniu taip pat vartojamas objektui išreikšti po veiksmazodžio „ištekėti“ ir pan., pvz.: *Pajėmė ir ištekėjo moteris ažu žalkčio. Gerai pagyveno až jo.*

Prielinksnis až(u) su galininko linksniu vartojamas:

a) Priežastčiai, dėl ko kas daroma, reikšti, pvz.: *Nu ir duosiu aš tau až puodelį, kam sudaužei. Až vagystę gavo trejus metus. Ažu gerą darbą premijavo.*

b) Objektui reikšti ką nors lyginant, pvz.: *Antanas až mane gal trejetu metų yra vyresnis. Čia do geresnė až visas (apie kupetas). Ažu jį do nemažiau suprantu.*

c) Objektui reikšti ką nors perkant, už ką mokant, dėkojant, pvz.: *Kiek atadavei až tris metrus. Dabar až mokslą mokėt nereikia. Dėkui až ratelius. Dėkui až pietus.*

d) Pavadavimui, pakaitui reikšti, pvz.: *Marti nuėjo až tėvą šieno grėbt. Paganyk až mane šiande, aš ažu tave rytoj. Paimk až mane pasilką (siuntinį). Norėjau duot až kirvį obliuką, ale nejima.*

e) Pasakant, kuo kas tarnauja ar kuo yra laikomas, pvz.: *Anas sūnus pasiūsdavo ažu piemenis. Sėskis, ažu viešnių būsi.*

Be. Vartojamas su kilmininko linksniu.

a) Pažymi ko nors nebuvimą, trūkumą, pvz.: *Apseisi ir be manęs. Be darbo labai nuobodu. Be klumbių tvartan ineit nemuožna. Nieko čia nebus be daktaro, reikia kviest. Neik be kepurės, ausis nušalsi.*

b) Pažymi laiko ribą, nuo kurios kas daroma, pvz.: *Be pavasario neprasidėk su šituo darbu* (t. y. iki pavasario). *Nėr čia ko be čėso raudot, gal do pastaisis. Negirk dienos be vakaro, o marčios be metų.*

Išskyrimui pažymėti Malkavos tarmėje prielinksnis *be* nevartojamas. Šiuo tikslu vartojamas skolinys *kruome* (žr. toliau). Skolinys *apart* bei naujbinis prielinksnis *išskyrus* tarmei nepažįstami.

Del¹. Vartojamas su kilmininko linksniu.

a) Išreiškiant tikslą ar paskirtį, pvz.: *Keturius pūdus kviečių nuspirkom del meičioko. Del sėklos palikau tuos grūdus. Kam dirbi pirštines? — Del savęs. Del visų geras nebūsi.* Prielinksnio *del* su nekonkrečiais daiktavardžiais junginiai įgauna tam tikrą priežasties atspalvį, pvz.: *Ne del gražties (grožio) audžiu.* Bet jie labai retai tarmėje sutinkami.

b) Išreiškiant kliūties nebuvimą, pvz.: *Del tavęs, tai ką nori daryk, tau galva nesopa. Del manęs kaip sau nori. Del mūsų šunio gali eit ir nesulos.*

Į, an (tarm. *in, un*). Malkavos tarmėje šių prielinksnių leksikinė reikšmė neskiriama. Jie vienodai vartojami su kilmininku ir galininku. Abu šie prielinksniai lietuvių kalboje turi, kaip žinoma, skirtingas reikšmes bendroje vietos reikšmėje. Prielinksnis *an* „ant“, einąs literatūrinėje kalboje tik su kilmininku, nusako vietą, daikto paviršių, kur kas yra ar vyksta. Vietoje prielinksnio *į* su galininku junginių tarmėje vartojamas iliatyvas (*miškan, laukan*).

a) Tarmėje šiam tikslui, t. y. vietai ar daiktui, ant kurių kas yra, vyksta, išreikšti lygia greta vartojami *in, an* su kilmininku, pvz.: *Grėblys in dankčio (stogo) padėtas ir stovi. Abuolių ar yra in obelies? Peilys in stalo, o aš jo jieškau. Užpuolė in viščiukų varnos. Aš neturiu kas turėt in rankų. Padėk an lango, do sudaužysi. An vyšnelių pilna žvirblių, sules uogas. Pajink tą vaikelį an rankų, matai gi verkia.*

b) *In, an* su kilmininku pasako objektą, reiškiant tam tikrus jausmus (vartojami su veiksmazodžiais *pykti, bartis* ir pan.), pvz.: *Ko ti jai pykt in Agotos, sesuo gi. Baras ir baras močia in jos. Jackevičius ažiširdijo an manęs až arklį. Neturiu lockos aš an jos, ir visa. Abu geri: vienas an kito duoda ir duoda.*

c) Laikui išreikšti (parodo, kada, kurį laiką kas daroma), pvz.: *In tryjų dienų atvažiavo. Juliokas an pusantrų metų išvažiavo mokytis. Prašiau, kad ateitų an subatos. An kiek, ar an daugelio atvažiavo? Ar turi čėso, an minutės va čia ateik.* Pasakant, kas kiek vyresnis, pvz.: *An vienu metų aš až jį vyresnis. Ar in daugelio ana senesnė ažu tave?*

d) Įvairiais kitais atvejais, pavyzdžiui, vietoje esamojo vidaus vietininko (paprastai su žodžiais *oras, saulė* ir pan.), pvz.: *Ko gi an saulės*

¹ Tarmėje prielinksnio *del* 1 yra minkštas.

sėdi, galvą sopės. Nestovėk in skvaznyko (skersvėjo). In oro geriau kult, kaip klaime, ir tų dulkių nėra. An saulės labai sveika.

Kiti įvairūs pavyzdžiai: *Vis amžius yra an kažno daikto: ir an žmogaus, ir an kvietko, ir an miško. An obuolių šitie metai labai geri, net šakos linksta. Šito (šita) karvė labai bloga an pieno. In cibulių daug aždirbo, žiemą buvo brangūs. Tu gi, Kazimier, pavalgyk gerai an kelio, do ir pasimk. Taigi dabar ir tavoras an daugelio papigo. Eit reikia an darbo* (apskritai dirbti, ne prie konkretaus darbo).

Prielinksniai *in, an* su galininku pažymi:

a) Konkrečią veiksmo kryptį, pvz.: *Tu an dangų padabok. Tas dabo dabo* (žiūrėjo), *užsijuokė in mus dabodamas. Moma žvilgterėjo an mano spadnyčių ir ašikvatojo.*

b) Apytikslę veiksmo kryptį (literatūrinėje kalboje tokiu atveju vartojamas prielinksnis *link* su galininku), pvz.: *Eikim ti* (ten) *kur an kapi-raciją* (krautuvės link). *To* (toji) *mašina nuvažiavo in Rasnią. Ti kur an vakarus gerai nulijo. Sukės, sukės ir nuskrido ti kur in mišką* (apie lėktuvą).

c) Pažymint, kad veiksmas vyksta išreikšto galininku daikto kryptimi su tikslu pasiekti jį, pvz.: *Reikia eit an šieną* (prie šieno, jį grėbti, vartyti ar pan.). *Bėgt reikia an balą sūrmaišelis išsiplaušt. Papietauk ir aik in bulbas. Nuvėjau in karves, o piemenų nēr. Kai pribėgo in upę, jo išsigando varlė. Moma nuvėjo an darbą* (prie žinomo, konkretaus darbo).

d) Pažymint veiksmo nukreipimą į kokį nors asmenį, pvz.: *Ateik an mane. Eit reikia an brigadyrių arklio prašyt. Tai vis Tonė žadėjos an ją atvažiuot. Tai gal jau in mus niekas neatais, aškabinsiu duris. Svečiai atvažiavo in Putną.*

Literatūrinėje kalboje tokiais atvejais vartojamas prielinksnis *pas* su galininku. Aprašomojoje tarmėje *pas* paprastai nevartojamas, nors yra žinomas.

e) Pažymint veiksmo kryptį laiko atžvilgiu. Laikas nurodomas apytikriai, pvz.: *An pavakarius pradėjo laščiot. An rytą pradėjo šalt. In vidurnaktį pradėjo galvą sopėt. In rudenį pradėsi avėt šitais kamašais, o dabar do šitie gerai.*

Kiti įvairūs pavyzdžiai: *Juzokas in Putnas padābnas* (panašus). *Šian-de jau nepadābna in lietu. Eit reikia an peravezkos* (žaidžą perrišti; на перевязку). *Par mus buvo adjolas* (antklodė) *žalias, an tiek gražus.*

Iš. Prielinksnis *iš* vartojamas su kilmininku.

a) Vietai, išeities kryptčiai žymėti, pvz.: *Tai jūs tada negrėbkit iš to šono. Kai išėjo iš kabinos boba, tai net nusgandau. Iš mano kojos kraujas teka. Iš vakarų ateina debesys, o lietaus, dabok ir nebus. Eik vištas išvaryk iš kopūstų. Pasimk abrūsiuką iš skrynios, naują. Mūsų bobutė iš Linkmenų miestelio.*

b) Medžiagai, iš ko kas daroma, žymėti, pvz.: *Iš molio, būdavo, tokius gaidžiukus daro. Šustinius, būdavo, darom iš avižinių miltų. Ko tik žmogus nepridarai iš tų bulbų. Iš tos mėsos padaryk kaklietų.*

c) Laikui, nuo kada kas vyksta, daroma, žymėti, pvz.: *Iš ryto kai ašmigau, tai lig vienuolikei (vienuoliktai). Iš vakaro kai susruoši, tai ir miegi spakainas. Daržą iš rudenio aporėm. Iš pirmųjų metų labai struoga (griežta) buvo (apie marčią). Jau ana tokia iš mažų dienų, dirba ir dirba.*

d) Priežasčiai žymėti, pvz.: *Iš to stroko pradėjau rékt. Iš sarmatos tik nesudegiau. Tėvas buvo iš didumo linkterėjęs. Iš didelio juoko kiškiui lūpa trūko. Jų gi Antanas iš išgąščio apmiršdavo (apmirdavo).*

e) Kokiai nors asmens būdo savybei žymėti, pvz.: *Iš jo, matai, sulauksi skolą. Tai iš jo jau nieko neišeis, vienan galan nuvéjo. O gražybė gi iš pajaunių ir iš pamergių.*

f) Išskyrimui žymėti, pvz.: *Dabar suk galvą, katras iš jų galėjo pajimt (vadeles). Nu, bėkit, padabosma, kas iš jūsų greitesnis. Katro tau gražesnė iš tų seserų. Išrinksiu didesnes iš tų, kur maiše, bus torkavot (bulves).*

g) Būdui žymėti, pvz.: *Iš uturkos tai ana lygiai kaip močia. Malkavoj kai ūtura tai ne iš gramatikos. Mykola kai tėvas akurat iš būdo (išvaizdos). Tėvas jau išėjęs iš metų (pasenęs), ko iš jo norėt.*

Pasakant apie laiško, linkėjimo ir pan. gavimą, vartojamas tik prielinksnis nuo, pvz.: *Gavom nuo Pranoko gromatą.*

Lig. Prielinksnis *lig* tarmėje vartojamas su naudininko ir įnagininko linksniu. Prielinksnio *lig* junginiai su naudininku pažymi:

a) Veiksmo plitimo ribą vietos atžvilgiu, pvz.: *Pėsti net lig namam atajom. Mės lig kanovai (grioviui) nejimsma (grėbiant šieną). Sugrėbsma lig Zakarausko kūtarui (vienkiemiu) ir sudėsma. Pasėjėk lig keliui ir pamatysi, ar atvažiuoja, ar ne. Negrėbta ut (va ten) lig tom duobėm. Pavariau karvę lig tai tvorai, o aną vėl čia. Va kokia ilga vaga, net lig miškeliui. Lig svirniui nubėgo ir palindo po priesvirniu (avys).*

b) Veiksmo plitimo ribą laiko atžvilgiu, pvz.: *Jau nedaug reikia lig pirmai adynai. Aš lauksiu lig kitam paldieniu. Lig rytui sėdėjom par jį. Lig pavasariui pabūsiu namie, o tada dabosiu. Lig sutemai paganiau, tai ir pieno daugiau. Mės lig pačiam vakarui, lig nakčiai prie keliui ganėm. Jų gi Petras nuo rudenio pasirgo lig kalėdom, po kalėdom mirė.*

c) Veiksmo augimo ribą, laipsnį, pvz.: *Tik lig pyktynėm ryto nedaėjo (vos ryte iki piktųjų nepriėjo). Tai jau lig muštynėm nedaug reikia, do susmuš.*

Prielinksnio *lig* junginiai su įnagininku savo reikšme yra sinonimai junginiams *lig* + naudininkas; jie taip pat pažymi:

a) Veiksmo plitimo ribą vietos atžvilgiu, pvz.: *Lig kapais buvau nuvėjus, ale sugrįžau. Nuvažiavau lig svirnais, tada atsiminiau, kad maišus palikau namie. Lig beržais pasbėgėk ir pamatysi (arklius). Perniai lig qžuolais buvo nušienauta. Rožą mės važiavom lig Dolgovičiais su juo.*

b) Veiksmo plitimo ribą laiko atžvilgiu (dažniausiai *lig* eina su daiktavardžio „metai“ įnagininku), pvz.: *Aš nežinojau do (dar) lig perniai metais, kad ana šitokia. Lig trisdešimtais metais traktorius nematėm.*

c) Veiksmaugimo ribą, laipsnį, pvz.: *Reikia sutrint smulkiau* (tabaką) *lig milteliais ir pabarstyt. Suvalgė lig trupinėliais.*

Nors tarp junginių *lig* su naudininku ir *lig* su įnagininku prasminių skirtumų nėra, tačiau tarp jų yra gramatinis skirtumas. Su *lig* įnagininko linksnyje vartojami tik vyriškosios giminės daugiskaitos daiktavardžiai ir pluralia tantum daiktavardžiai. Prielinksnio *lig* su naudininku junginiuose, kaip matyti iš pavyzdžių, vartojami vienaskaitos, daugiskaitos ir taip pat pluralia tantum vyriškosios ir moteriškosios giminės daiktavardžiai.

Nuo². Prielinksnis *nuo* vartojamas tik su kilmininku:

a) Pažymėti vietai, daiktui, asmeniui, nuo kurių kas atsitraukia, nutolsta, krenta ar pan., pvz.: *Mės gi liksma ir liksma nuo jų. Atpratau aš nuo kalkuozno darbo ir nuo svieto. Nuo dankčio nurietėjo toks pagaly, kad kiek tai an galvos. Jau lapai nuo vyšnelių krenta. Nuplaukė toli nuo krašto, privargo ir prigėrė* (nuskendo).

Nuo su kilmininku gali žymėti atstumą, pvz.: *Nuo šulnio lig tvartui dabėgau ir aždusau. Upė nuo mūs netoli, gal koks varstas ir bus.*

b) Laikui, nuo kurio kas vyksta, daroma, žymėti, pvz.: *Nuo ryto lig vakarei dirbau. Nuo vidurnakčio nemiega, vis verkia. Nuo rudenio sakė mokysis, paskui dirbs.*

c) Priežasčiai, dėl ko kas vyksta, žymėti, pvz.: *Rankos sutrūko nuo vėjo, baisu padabot. Nuo tų gailių galvą sopa. Nemiegok daug, nuo miego susenėsi.*

d) Paskirčiai žymėti, pvz.: *Nuo pilvo sopės reikia gert pelynų. Šito žolė nuo galvos sopės.*

Par, per³. Prielinksniai *par, per* einą su galininku ir įnagininku.

a) Su asmens galininku jie pažymi asmenį, pas kurį kas yra, vyksta, ar asmenį, iš kurio kas imama, reikalaujama, pvz.: *Dabok, jau radivų* (radijų) *kiek par svieta. Matai, kai par mus ramu* (linksma). *Par juos buvo du vaikai. Pajimk par ją mano skarelę. Ilgai per mus mokykla buvo. Buvau per Jackevičių. Každno* (kažin), *ar yr per jį saldų abuolių.*

Literatūrinėje kalboje tokiems santykiams išreikšti vartojamas prielinksnis *pas* su galininku. Tarmėje jis, kaip jau buvo minėta, paprastai nevertojamas, nors retkarčiais pasakomas, norint „pagražinti“ kalbą.

b) Prielinksniai *par, per* su galininku turi vietos reikšmę, pažymi tam tikrą plotą, kur vyksta veiksmas, taip pat vietą, kur nukreiptas tas veiksmas, pvz.: *Anà kai durnavota bėga par laukus ir rėkia. Aš roząėjau par mišką ir ažblūdėjau. Par žolę bridau, visa sušlapau. Grėblys per šitą pievą gerai eina. Vuodegą ištiesė per visą viduoslį* (viduoslį; apie katę). *Oi, katinėli, gausi par nagus až viščiokus. Dikai* (veltui) *ir par ausį niekas*

² Su dvigarsiu šis prielinksnis tariamas tik kai kurių senesniųjų tarmės atstovų. Paprastai čia dvigarsis suvienbalsėjęs — *na* (a yra pusilgis).

³ Tarmėje dažniau vartojamas prielinksnis *par, per* galima išgirsti tik iš senesniųjų tarmės atstovų. Reikšmės ir gramatinis atžvilgis jų vartojimas nesiskiria. Čia bus pavadota *par* ar *per* priklausomai nuo to, iš ko užrašytas sakiny.

neduoda. Nenorakiai (netyčia) *sušėrė pagaliu per ranką, ir dabar jos ranka nesveika.*

Rečiau tarmėje šie junginiai vartojami vietai, kur kas yra arba vyksta, žymėti, pvz.: *Sako, serga, o vakar buvo undenio par šulnį* (prie šulinio). *Vakar šitą* (naujiena) *par šieną girdėjau* (dirbant prie šieno). *Būvu per traktorius stuoražu* (prie traktorių sargų).

c) *Par, per* su galininku vartojami daiktui kaip judėjimo kliūčiai žymėti, pvz.: *Lipk par tvorą, kad neatadarai vartų. O tada važiavau par upę luodka* (laiveliu). *Jau dabar per dankštį nelašės. Tik tik pėršokau par ravą.*

d) Vietai kaip tarpui žymėti (vietoj literatūrinės k. *pro*), pvz.: *Par vartus negalėjau invažiuot: labai siaurūs. Dabojau par langą, nieko nesmato. Žvilkterk per skylę, ką čia šuva loja.*

e) Laikotarpiui, per kurį kas daroma, žymėti, pvz.: *Kad pagadà* (geras oras) *bus, tai par dvi dienas pabaigsma. Dabok, kokia užaugo par metus. Per dvi nedėlias nuskasma bulbas.*

Prielinksniai *par, per* su įnagininku vartojami kaip ir su galininku:

a) Pažymint asmenį, pas kurį kas yra, vyksta, ar asmenį, iš kurio kas imama, reikalaujama (žr. aukščiau a reikšmę), pvz.: *Kai šite* (šitai) *daros par jais* (pas juos), *tai negyvens, išsiskirs. Tai kad turi ānys mielių, tada per jais reikia pajimt. Par jum nebus kupsna* (kupeta). *Tadu ir pasliko par tėvais. Par Kliukais labai šiulta.*

Vardažodžiai su įnagininku vartojami tik daugiskaitoje. Taigi ta pačia reikšme vartojami dvejopi prielinksnių *par, per* junginiai: su galininku ir įnagininku. Pastarieji sutinkami kiek rečiau.

b) Pažymint vietą ar daiktą, kuris sudaro slinkties kliūtį, pvz.: *Šunatakiais ėjom per miškais. Neik pār laukais, do kas išgąsdins. Išsitiesė per tvorom apvyniai. Aš apėjau aplink, o anà par tvorom lipė.*

Tokiu būdu prielinksnių *par, per* su įnagininku junginiai naujų reikšmių, palyginti su šių prielinksnių su galininku junginiais, neturi. Šiuo atveju yra jau minėtas tarmės būdingas reiškiny, kada vienodiems santykiams išreikšti vartojamas tas pats prielinksnis, tik su skirtingais linksniais.

Po. Prielinksnis *po* Malkavos tarmėje vartojamas su trimis linksniais: su naudininku, galininku ir įnagininku. Jo junginiai turi laiko, vietos ir dalinę reikšmę.

Su naudininku *po* vartojamas:

a) Laikui ar įvykiui, *po* kurio kas vyksta, pažymėti, pvz.: *Po nedėliai* (po sekmadienio) *nuveisiu Rasnion* (toks miestelis). *Po večerinkai* (po pasilinksminimo) *galva sopa. Po darbui in tau* (pas tave) *azbėgsiu. Po lietui ir cibuliai pradėjo augt. Sakė ataduosiu, ir po šiai dienai vis duoda.*

b) Daliniams santykiams žymėti, pvz.: *Po vienai bandelei vožyja* (po kepalą sveria). *Tai pabūvy* (pabūk), *do* (dar) *po kitai čerka išgersma.*

Po maišui žolės atsinešėm, do eisma. Neskubėdamas po vienai kašelei nešiu ir sunešiu tos bulbas. Sakė, po vežimui šiaudų dabar duos.

Kaip matyti iš pavyzdžių, vardažodžiai naudininko linksnyje su prielinksniu *po* turi tik vienaskaitos formą⁴. Esant daugiskaitai, tarmėje vartojamas galininko linksnis, plg.: *Perniai po tris vežimus šieno gavom.* (Daugiau pavyzdžių žr. toliau).

c) Rečiau tarmėje sutinkami pavyzdžiai, kur prielinksnis *po* su naudininku pažymi priežastį, tikslą, pvz.: *Buvau nuvėjus par juos po reikalui* (iš reikalo, dėl reikalo).

Po su naudininku vartojamas klausiant apie kainą ir kitokiuose frazeologiniuose junginiuose, pvz.: *Po kam lašiniai? Po kam mokėjai?* Nors taip pat pasakoma: *Po kiek lašiniai? Po kiek mokėjai? Jau kai pradeda gert, tai ir po žmogui* (nebe žmogus). *Tai jau po suknelei. Jau kai šiteip, tai po gyvenimui* (nėra gražaus gyvenimo šeimoje).

Su galininku prielinksnis *po* vartojamas:

a) Žymėti vietai, kurios paviršiuje ar ribose vyksta veiksmas, pvz.: *Dabok, kai šokinėja po lašką* (lovą; apie kačiuką). *Po atšlaimą* (kiemą) *ančiukai ulioja. Privargau, uliodamas po laukus perdien. Anas gi palakstė basas po rasą, ir pradėjo kojoms tint. Neuliok po padlagą basas, labai šalta. Gano po tuos atažalynus, nēr ti žolės.*

b) Daliniams santykiams išreikšti, pvz.: *Matai gi va, atanešė po glėbį, ir kupsna. Po tris kupsnas vežiman sukrauna. Predsedatelius* (pirmininkas) *sakė, po du kilogramus an dienos išeis ir po keturius rublius. Po du arkliu reikia kinkyt, labai purvas.*

Daliniams santykiams išreikšti su prielinksniu *po* tarmėje vartojamas vienaskaitos, daugiskaitos ar dviskaitos galininkas.

Su įnagininku prielinksnis *po* vartojamas:

a) Vietai *po* koku nors daiktu žymėti, pvz.: *Raktus padėsiu po akmeniui. Tada ānys bėgo bėgo ir atsistojo po tuo patiem medžiu. Po padlagu daug pelių, tegul gaudu. Nesmaišyk po kojom. Baisu, kad ir po mašina nepapult.*

b) Pasakant, kas kuo paseka, pvz.: *Ale gal gi vaikai po tėvais nusduoda* (tėvais paseka). *Kad po močia bus, tai bus graži. Po močia, plaukai baltūs. Kad bus ir kiti vaikai po Jule, tai gerai mokysis.*

c) Daug retesni atvejai tokie, kai *po* su įnagininku turi literatūrinės k. prielinksnio „pagal“ su galininku reikšmę, pvz.: *Po metrikais an dvejų metų, o po vaisko šaukimui tik an vienų metų aš aš jį jaunesnis.*

Prie⁵. Prielinksnis *prie* Malkavos tarmėje, skirtingai, negu literatūrinėje kalboje, vartojamas su naudininku ir įnagininku. Šie junginiai tarmėje vartojami dažnai.

⁴ Plg. J. Senkus, Prielinksnių vartojimas bei svarbesniosios jų reikšmės kapsų ir zanavykų tarmėse, Lietuvos TSR Mokslų Akademijos Darbai, serija A 1(8), 1960, p. 141.

⁵ Prielinksnis *prie* tarmėje tariamas dvejopai: *pre, pra* (galiniai balsiai yra pusilgiai). Dažniau pasakoma *pre*. *Pra* tik fonetiškai sutampa su prielinksniu *pra* (<pro); jų reikšmė ir vartoseną skiriasi.

Prie su naudininku turi vietos reikšmę. Pažymi vietą, daiktą, prie ko kas yra, vyksta, pvz.: Prie saulei teip balta. Karalienė pririšta prie girnom mala (iš pasakos). Karves gi nuvarė va šitan laukan prie tilteliui. Mūs giminė Pašekščiuos prie bažnyčiai suvis (visai) gyvena. Prie stoties bilietus išduoda. Vieną roz (vienąkart) Baisulį ronijo prie mán. Ag negu prie sienai, tai kūgin geriau kraut (šieną). Pastovėk prie vištom, paki pales. Aš prie durim stovėjau. Prisirišau prie sau, kad nenulėktų (nenukristų). Va šitas, ką prie laškai, man labai naravyjas (patinka; apie takelį).

Kai kuriuose sakiniuose prielinksnis *prie* su naudininku įgauna laiko reikšmę, pvz.: *Atleidė prie Juliokui gromatą* (t. y. Juliokui čia būvant). *Prie jai nieko nesakyk. Taigi do ir šito suknelė prie darbui bus gera. Teip va nieko kai nedirbi, o prie šienui tepas* (dirbant prie šieno, drabužiai susitepa).

Prielinksnio *prie* su įnagininku junginiai taip pat žymi vietą, daiktą, prie ko kas yra, vyksta. Tačiau čia yra gramatinis skirtumas. Įnagininko linksnyje su *prie* vartojami tik daugiskaitos ir pluralia tantum vyriškosios giminės daiktavardžiai ar įvardžiai, pvz.: *Prie rūbais stuoražą palieka. Būk prie namais, niekur neik. Va čia prie ažuolais augdavo baravykai. Nestovėk prie vartais, nubaidysi aveles. Prie jais gramatvuodas* (perkūnsargis) *yra. Prie štandoriais* (ažuoliniai rąstgaliai pamatui) *akmenis deda.* Jeigu yra vyriškosios giminės daiktavardžio vienaskaita, tada *prie* vartojamas su naudininku, plg.: *Prie ažuolui radau daug baravykų; prie ažuolais radau daug baravykų.* Prielinksnio *prie* junginiuose su naudininku, kaip jau matėme, vienodai vartojami vienaskaitos ir daugiskaitos moteriškosios ir vyriškosios giminės daiktavardžiai bei įvardžiai.

Kai kuriais atvejais, kai įnagininko ir naudininko linksnių daugiskaitos formos dėl žodžio galo fonetinių reiškinių yra suvienodėjusios, kitos tarmės atstovui linksnį nustatyti sunkiau. Pvz.: *Prie rāgutēm* (rogēm) *stovėjau. Prie móm eina vieškelis.* Norint sužinoti linksnį, galima šiuos vardažodžius lyginti su kitais sakiniais, kuriuose su *prie* einas daiktavardis yra vienaskaitoje, arba su lytimis, turinčiomis skirtingas naudininko ir įnagininko galūnes.

Pro. Vartojamas tik su galininku. Žymi vietą, daiktą, netoli ko kas eina, vyksta, nesiekiant šio daikto, pvz.: *Praėjo pro mus ir nepamatė. Kelias taduėjo pro mus. Pro juos eina ir eina mašinos, gali ir vaikus sumindyt. Tada tas samaliuotas, pro mišką skrisdamas, pradėjo šaudyt.*

Nusakant vietą, kaip tarpą (*pro duris, pro vartus*), tarmėje vartojami prielinksniai *par, per.*

Su. Prielinksnis su vartojamas su įnagininku.

a) Lydimoji reikšmė. Tai dažniausias šių junginių vartojimo atvejis. Pažymi dviejų daiktų ar ypatybių buvimą drauge, pvz.: *Ryt jau ganyt móm su Rudėnu. Su juo niekas nemuožna susiūturt* (susikalbėt). *Liudvisė su Agota vėl susgadyjo* (susitaikė). *Šiečką pjauna su burokais, su bulbom.*

Eit reikia miškan pereit su kirviu. Su saule lyja — grybai augs. Eina jau su lazdeletēm. Skarelę mezgu su kaimais (kraštais). Dūlios (kriaušių rūšis) su šašais, negardžios.

b) Pažymi veiksmo, būklės priežastį, pvz.: *Giercė gulėjo su kojom balnicoj. O tu do vis su ranka nešiojies. Ona gi vis su tuo (ta) galva dejuoja ir dejuoja. Maž (gal) ānas kai kada su gėrimu perdeda. Nežinau, kas dabar daryt su karve.*

c) Pažymi laiką. Šių junginių vartojimas apribotas semantiniu atžvilgiu, pvz.: *Su vištom eina gult. Su saule pabaigēm grėbt. Atsikėliau su gaidžiais ir nieko nepadariau.*

Pažyminio įnagininkas Malkavos tarmėje vartojamas su prielinksniu ir be jo. Kokio nors nuoseklumo čia nepastebėta. Pvz.: *Peiliu su juodom griaunom tai duoną raikom. Eina čia koks navatnas arklys su balta koja. Tas šuva baltu kaklu labai piktas. Ančiukas sulaužyta koja kur tai pra-puolė.*

Įnagio įnagininkas paprastai vartojamas be prielinksnio, pvz.: *Šakēm krauk, o ne grėbliu. Seniau mediniais šaukštais valgydavom. Pašluok geru šluotu, o ne šituo ražu. Aš nukirsiu kirviu, peiliu nieko nepadarysi. Tik labai retai su įnagio įnagininku sutinkamas prielinksnis, pvz.: Su kuo gi čia grėbs, keturių dantų nėra.* Tai gana įtikinančiai rodo, kad daugelyje tarmių įnagio įnagininko prielinksninė konstrukcija yra naujesnė negu be prielinksnio⁶. Kadangi Malkavos tarmė jau 75 metai izoliuota nuo kitų tarmių bei literatūrinės kalbos poveikio, joje ir nepaplito ši prielinksninė konstrukcija.

Jau vien šios tarmės faktai kalba prieš P. Būtėno nuomonę, kad prielinksnio su su įnagio įnagininku vartojimas lietuvių kalboje plinta dėl kaimyninių (rusų, lenkų ir t. t.) kalbų įtakos⁷.

Ties. Vartojamas tik senesniųjų tarmės atstovų. *Ties eina su įnagininku žymėti vietai, netoli kurios kas yra, vyksta, pvz.: Pastovėk ties vartais. Pirma nēr mėnesio, o tada atsiranda mėnesiukas ties saule. Mačiau, ties tilteliu gano.*

Prielinksniai skoliniai Malkavos tarmėje

Nežiūrint į tai, kad Malkavos tarmėje, esančioje baltarusių kalbos teritorijoje, yra daug skolinių įvairių savarankiškų kalbos dalių tarpe, skolintų prielinksnių joje labai nedaug. Paminėtini: *do, kruome, valūg, skrādžiai*. Be to, jie yra pažįstami ir kitose rytų aukštaičių tarmėse. Vadinasi, jie pateko į šią tarmę anksčiau, negu ji atsidūrė baltarusių kalbos aplinkoje.

Do. Slavų *do* tarmėje gali būti vartojamas su įnagininku greta prielinksnio *lig*, kada pastarasis su įnagininku pažymi veiksmo augimo ribą, laipsnį, pvz.: *Suvoliok, sutrink lig do smulkais kaulaliukais* (iš pasakos).

⁶ Lietuvių kalbos rašybos žodynas, Kaunas, 1948, p. 94.

⁷ P. Būtėnas, Lietuvių kalbos prielinksnių mokslas, Kaunas, 1930, p. 124.

Norėjau lig do milteliais sugrūst, ale niekas neišeina. Taip daroma norint veiksmo rezultata sustiprinti, pabrėžti⁸.

Be to, do tarmėje vartojamas su kilmininku slaviškuose pasakymuose⁹: *jam buvo ne do miego, ne do valgio man dabar* ir pan. plg. rusų: *Ему было не до сна. Мне теперь не до еды.*

Kruome. Prielinksnis *kruome* (plg. rusų *кроме*; jis vartojamas ir vietinių baltarusių) eina su kilmininku išskyrimui pažymėti vietoj literatūrinės *be* su tuo pačiu linksniu. *Be* su kilmininku Malkavos tarmėje šia reikšme nevartojama. Pvz.: *Kruome jo, niekas teip nepadarys. Kruome kašelės* (krepšio), *pajimk ir maišą. Niekas dabar neauga, kruome paberžių ir umėdėlių.*

Taigi čia turim įdomų reiškinį, kada lietuviškas prielinksnis ir skolinys, einą su tuo pačiu linksniu, vartojami skirtingoms reikšmėms nusakyti. Skolinys *kruome* iš tarmės neištūmė prielinksnio *be*, o tik apribojo jo junginių su kilmininku vartojimą (apie prielinksni *be* žr. aukščiau).

Valug. Prielinksnis *valug* (plg. lenkų *według*) vartojamas su kilmininku:

a) Vietos ribai pažymėti, pvz.: *Valug krūmų reikia gi pajimt* (grėbiant šieną). *Jimt reikia valug platumos.*

b) *Valug* su kilmininku turi lyg ir lyginamąją reikšmę, pvz.: *Einam namo, valug senų žmonių gana* (dirbti). *Aš valug savo senystos do* (dar) *pagaliū. Nėra do paki kur kas* (kol kas) *grybų, valug šiltumo, tai gali būt.*

Skradžiai. Šis slavų skolinys (plg. baltarusių *скрозь*, lenkų *skroś*) tarmėje vartojamas tik frazeologiniame junginyje: *eik tu skradžiai žemę*, ir jo variantuose. Vartojama su galininku. Dažnai panašiuose išsireiškimuose po *skradžiai* daiktavardžio nebūna ir prielinksnis įgauna priešveiksmio reikšmę, pvz.: *Tai dantes, kad ānys skradžiai* (apie šunį). *Jau vē (vēl) varnos skraido, kad ānos skradžiai.*

* * *

Pateikta medžiaga rodo, kad Malkavos tarmei yra būdingos sinoniminės prasmės atžvilgiu ir skirtingos gramatiniu atžvilgiu prielinksninės konstrukcijos. Vienodiems santykiams išreikšti vartojamas tas pats prielinksnis, tik su skirtingais linksniais. Tokias sinonimines konstrukcijas matome vartojant prielinksnius *lig*, *po*, *par* (*per*), *prie*. Gramatinių šių junginių skirtumą sudaro ne tik tas, kad tam tikras prielinksnis eina su kitu linksniu, bet ir tas, kad skirtingų linksnių daiktavardžiai būna apriboti giminės ir skaičiaus atžvilgiu. Pvz.: su prielinksnium *prie* daiktavardžio įnagininkas gali būti tik vyriškosios giminės ir gali turėti tik daugiskaitą arba pluralia tantum; su prielinksnium *prie* daiktavardžio nau-

⁸ Do taip pat vartojamas suprieveiksmėjusiam tarmės *lig do valiai*. Pvz.: *Nieko daugiau nenortu, lig do valiai pavalgiau.*

⁹ Plg. J. Otrębski, *Wschodniolitewskie narzecze twereckie*, Krakow, cz. II, 1934, str. 446.

dininkas gali būti visų giminių ir skaičių. Panašūs morfologiniai apribojimai kai kurių prielinksnių vartosenoje yra kapsų ir zanavykų tarmėse¹⁰.

Daugiau patyrinęjus šį įdomų ir neištirtą prielinksnių vartojimo reiškinį, galima būtų nustatyti, kaip vyko ir vyksta atskirų prielinksnių su linksniais reikšmių susiskaidymas, susiskirstymas įvairiose tarmėse ir literatūrinėje kalboje.

Vilniaus valstybinis V. Kapsuko v.
universitetas,
Rusų kalbos katedra

Įteikta
1961 m. balandžio mėn.

Prielinksnių su linksniais vartojimo Malkavos tarmėje lentelė

Prielinksniai	L i n k s n i a i			
	Kilmininkas	Naudininkas	Galininkas	Įnagininkas
apie			+	
už(u)	+		+	
be	+			
del	+			
į, an (in, un)	+		+	
iš	+			
lig		+		+
nuo	+			
po		+	+	+
par, per			+	+
prie		+		+
pro			+	
su				+
ties				+
valūg	+			
do	+			+
kruome	+			
skrādžiai			+	

¹⁰ Žr. J. Senkus, Prielinksnių vartojimas bei svarbiausiosios jų reikšmės kapsų ir zanavykų tarmėse, Lietuvos TSR Mokslų Akademijos Darbai, Serija A, 1(8), 1960, p. 136, 141.

УПОТРЕБЛЕНИЕ ПЕРВИЧНЫХ ПРЕДЛОГОВ В ГОВОРЕ ДЕР. МАЛЬКОВКА (БССР, МСТИСЛАВЛЬСКИЙ Р-Н, МОГИЛЕВСКОЙ ОБЛ.)

М. СИВИЦКЕНЕ

Резюме

Различия в употреблении предлогов в говорах литовского языка обуславливаются не столько тем, что в том или ином говоре имеются лишь для него характерные предлоги, сколько тем, что предлоги, известные во многих говорах и в литературном языке, в конкретном говоре для выражения определенных отношений употребляются с другими падежами; или широко известные сочетания предлогов с падежами выражают другие, характерные только для данного говора отношения.

В статье рассматривается характер употребления предлогов и значение употребляющихся предложных сочетаний.

Для исследуемого говора характерным является наличие синонимических с точки зрения значения и различных с точки зрения грамматического выражения предложных конструкций. Для выражения одинаковых отношений употребляется один и тот же предлог, но с различными падежами. Такие синонимические конструкции наблюдаются при употреблении предлогов *lig*, *po*, *par* (*per*), *prie*. Например, предлог *lig* (до) употребляется с дательным и творительным падежами. И те, и другие сочетания имеют одинаковые значения (пространственные, временные и др.). Грамматические различия этих конструкций состоят не только в том, что определенный предлог употребляется с различными падежами, но и в том, что употребление имен в том или ином падеже при этом предлоге ограничено со стороны грамматического рода и числа. Например, в сочетании с предлогом *prie* имя существительное в творительном падеже может быть только мужского рода множественного числа или *pluralia tantum*. В сочетаниях предлога *prie* с дательным падежом (имеющих то же значение места) употребление имен существительных грамматически не ограничено.

При более тщательном изучении этого интересного и неисследованного вопроса употребления предлогов можно было бы выяснить, как происходил и происходит процесс дифференциации значений отдельных предложных сочетаний в различных говорах и в литературном языке.

Говор дер. Мальковка 75 лет существует в иноязычном (белорусском) окружении, изолированно от влияния других литовских диалектов и литературного языка. Несмотря на эти условия, в нем имеется немного предлогов-заимствований из славянских языков (белорусского, русского, польского). Это предлоги: *do*, *kruome*, *skradžiai*, *valug* (соответственно: *до*, *кроме*, *скрозь*, *według*). Эти предлоги являются давними заимствованиями, проникли в мальковский говор до того, как он

очутился в белорусском окружении. Некоторые из этих предлогов не имеют широкого употребления. Предлог *skradžiai*, а частично и *do* употребляются связанно, в определенных выражениях. Наиболее часто употребляется *kruome*. Встречаемся с интересным явлением в области служебных частей речи, когда заимствованный предлог не вытесняет из говора исконный, а только строго ограничивает его употребление. Оба предлога (*kruome* и *be*) употребляются в говоре с родительным падежом. Сочетания предлога *kruome* с родительным падежом имеют значение «за исключением, не считая кого-чего-нибудь». Сочетания *be* с родительным падежом указывают на отсутствие кого-чего-нибудь. В литературном литовском языке оба эти значения выражаются сочетаниями предлога *be* с родительным падежом.
